

ROMSICS IGNÁC

Mi a történelem?

Romsics Ignác
történész, egyetemi tanár
az MTA levelező tagja

Néhány évvel ezelőtt könyvet írtam *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században* címmel. Úgy gondoltam, hogy a munkát egy olyan hosszabb és teoretikusabb igényű bevezetéssel kezdem, amelyben a címben szereplő fogalmak mindegyikét pontosan meghatározom. A bevezetés elkészült – s persze a könyv is –, ám sem a nemzet, sem az állam fogalmát – Európa belső régióhatáraitól nem is beszélve – nem sikerült röviden és egyértelműen definiálnom. Vagy semmitmondó általánosságokra jutottam – például olyanokra, hogy a nemzet egymáshoz kötődő emberek halmaza, az állam pedig egy adott területen működő jogi és politikai szervezet –, vagy – ha konkrétabb akartam lenni – minduntalan kivételekbe botlottam. Most, amikor a történelem fogalmának világos és egyértelmű meghatározását várják tőlem, és én – hályogkovács módjára – vállalkoztam is erre a feladatra, még nehezebb helyzetben vagyok. A történelem mibenlétére vonatkozó definícióknak ugyanis se szeri, se száma, s a különböző meghatározások nemcsak eltérnek egymástól, hanem gyakran kifejezetten szöges ellentétben állnak egymással.

„A történelem az élet tanítómestere” – hangoztatták már az ókori latinok. Ezt azóta is sokan vallják. Mások szerint viszont a történelem semmire sem jó, legkevésbé arra, hogy eligazítson bennünket életünk nehéz helyzeteinek a

1951-ben született. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar–történelem szakán végzett 1974-ben, majd 1974–1976-ban elvégezte az ELTE Bölcsészettudományi Kar történelem szakát. 1985-ben a történettudományok kandidátusa, 1993-ban akadémiai doktora lett, majd 2001-től az MTA levelező tagja.

Pályafutását levéltárosként kezdte Kecskeméten. 1977–1985 között az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1986–1991 között a Magyarságkutató Intézet igazgatóhelyettese. 1991 óta az ELTE Újkori Magyar Történelem Tanszékén tanít, 1997 óta egyetemi tanár. 1993–1998 között megszakításokkal, majd a 2002–2003-as tanévben ismét az Indiana University (USA) Magyar Tanszékén volt vendég-tanár. A *Századok* és a *Rubicon* szerkesztőbizottságának tagja, a Magyar Történelmi Társulat főtítkára.

Főbb kutatási területe: a 20. század magyar politikatörténete, különös tekintettel a két világháború közötti időszakra (Trianon, Horthy-korszak).

A Történetírás allegóriája
(Mengs, A. R., 18. sz.)

megoldásában. Napóleon például úgy tartotta, hogy „a történelem az elfogadott hazugságok összessége”. Egy ókori történész, a halikarnasszoszi születésű és a Kr. előtti első évszázadban élt Dionüsziosz „példákon alapuló filozófiának” nevezte a történelmet; a 19. századi brit historiográfia nagy alakja, Thomas Carlyle „a nagy emberek életrajzának”; a francia ókortörténész, Paul Veyne pedig kifejezetten „regénynek”, amelynek a tudományhoz semmi köze. Mások, mint például a német Leopold von Ranke, a francia Fustel de Coulanges vagy az angol John B. Bury – valamennyien a 19. század kiemelkedő historikusai – a történelem „tudományos” jellege és eredményeinek objektivitása mellett érveltek. Kortársuk, a történelmi kutatás első szisztematikus módszertanát összeállító porosz J. G. Droysen álláspontja szerint viszont „a történelem egyszerre művészet és tudomány is”. David Hume, 18. századi brit filozófus és történész úgy gondolta, hogy „a történelem az emberi természet általános és állandó elveinek a felfedezése”, vagyis, hogy a történelem menete törvényekké rendezhető. Kortársa, a Római Birodalom bukásáról írott munkájával (*Decline and Fall of the Roman Empire*) hírnevet szerzett Edward Gibbon viszont úgy, hogy „a történelem valójában csak kevéssel több, mint az emberiség szerencsétlenségeinek, örültségeinek és büntényeinek a katalógusa”. Egy eddig még nem idézett jeles 19. századi előd, a svájci Jakob Burckhardt figyelemre méltó definíciója úgy hangzik, hogy a történelem „annak feljegyzése, amit az egyik kor a másiktól megőrzésre érdemesnek tart”. Vagyis az emberiség emlékezete. Az 1982-ben elhunyt brit E. H. Carr szerint viszont olyan „párbeszéd”, amely a „jelenben élő történész és a múlt tényei között” folyik.

Az idézett megállapításokkal, azt hiszem, kellőképpen sikerült demonstrálnom a történelem sokarcúságát. De vajon miből fakad a véleményeknek ez a színes kavalkádja? Úgy gondolom, alapvetően két dologból, jobban mondva körülményből. Az egyik az idézett személyek különböző szakmája, eltérő szubjektuma és változó nézőpontja. Vagyis az, amit F. J. Turner, a 20. század első felének ismert amerikai történésze a maga végletes módján úgy fejezett ki, hogy „a történelemnek csaknem annyiféle felfogását ismerjük, mint ahányan történelmet írnak”. A bizonytalanságok másik „felelőse” viszont maga a „történelem” szó, amelynek a jelentéstartománya többretegű. Valószínűleg többen figyeltek rá, hogy amikor idézetekben vagy idézeteiken kívül a történelem szót az eddigiekben használtam, nem mindig ugyanazt jelentette, illetve erre is és arra is gondolni lehetett. Nézzük például az első idézetet, a közismert aforizmat, amely szerint „A történelem az élet tanítómestere”. A mondat akkor is értelmes, ha a „történelem” szót pontosítva, a kijelentést úgy alakítom át, hogy „A múlt az élet tanítómestere”; akkor is, ha azt mondom, hogy „A történelmi emlékezet az élet tanítómestere”; s akkor is, ha a történelmet a történetírással azonosítom, és azt állítom, hogy „A történetírás az élet tanítómestere”. S ez nemcsak a magyar nyelvben van így. Az angol *history*, a francia *histoire* és a német *Geschichte* hasonlóképpen többjelentésű. Mi is tehát akkor az, amit mint történelmet ma definiálnunk kell? A múlt? A történelmi emlékezet, illetve történelmi tudás? Vagy esetleg a történetírás? Úgy gondolom, hogy a történelem három lehetséges jelentése közül a múlt az, amely a legkevésbé problematikus. Múlt, vagyis *past*, *passé* és *Vergangenheit* mindaz, ami a világegyetemben a mai napig történt, függetle-

Hume, David (1711–1776)

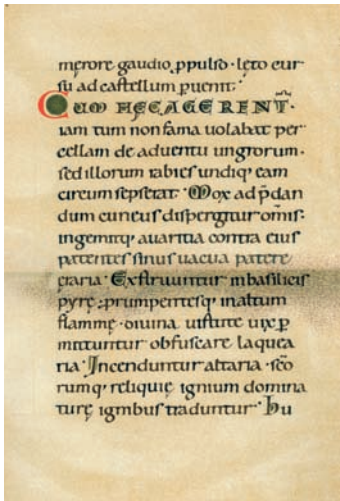
nül attól, hogy tudunk-e róla vagy sem. A történelmi emlékezet, tudás vagy tudat és a történetírás jelentéstartalma látszólag ugyanilyen egyértelmű. Előbbi a múltra vonatkozó ismeretanyagot, utóbbi ennek az ismeretanyagnak a létrehozását jelenti. Közelebbről nézve, vagyis különböző korszakok különböző embereinek és történetíróinak a felfogását megvizsgálva rögtön kiderül azonban, hogy ennek a bizonyos ismeretanyagnak a belső tartalma korántsem állandó, és létrehozásának a módja sem azonos. Az egyes korok emberei mást és mást tartottak fontosnak, vagyis „megőrzésre, illetve emlékezetre méltónak”, s a történetírók – részben koruk kánonjaitól, részben szubjektumuktól függően – nagyon változatos méretű, formájú és színezésű építőkövekkel járultak hozzá e tömegében és belső struktúrájában egyaránt folyamatosan változó tudati konstrukciónak az alakításához. Mindezeket figyelembe véve azt gondolom, hogy a feladatomat akkor fogom fel helyesen, ha előadásom további részében a „történelmet” a történelmi tudás időben egyre változó tartalmának, s a történetírás ebben játszott szerepének a bemutatásával fogom – nem definiálni, hanem – jellemezni, leírni, ábrázolni. Először a történetírás és vele a történeti tudás sokoldalúbbá válásának folyamatát tekintem át. Ezt követően néhány nagy rendszerteremtő vízióját mutatom be az emberiség történetének végső kérdéseiről. Előadásom harmadik részében a történeti megismerés korlátaival, illetve a történetírás objektivitásának és a történelmi tudás megbízhatóságának viszonylagosságával foglalkozom. Végül – előadásom befejező részében – néhány érvet fogok említeni szakmám társadalmi hasznossága mellett.

A történeti tudat sokrétűvé válása és a történetírás specializálódása

A történetírás kitüntetett témái kezdetben a háborúk voltak. Hérodotosz, az európai értelemben vett történetírás „atyja” éppen úgy erről írta nagy munkáját (*A perzsa háborúk*), mint Thuküdidész (*A peloponnészoszi háború története*), vagy a rómaiak közül Polübiosz (*Hisztóriai* című művében a pun háborúkról) és Titus Livius (*A város alapításáról*). Ugyancsak az ókorig, az antikvitásig nyúlik vissza a nagy emberekről írott életrajzok historiográfiája. A műfaj első klasszikusa Plutarkhosz volt, akinek a görög és a római történelem nagy alakjait összehasonlító „párhuzamos életrajzait” ma is haszonnal és esztétikailag élvezettel forgathatjuk. A középkorban a szentek élete, vagyis a legendák, majd a nagy királyok és a hadvezérek tetteit elbeszélő regényes geszták, illetve lovagregények formájában élt tovább ez a műfaj.

A háborús elbeszélések és az életrajzok mellett korán megjelentek az egyes népek, sőt az egész emberiség történetét eseményszerűen rögzítő műfajok, az annalesek, a geszták és a krónikák is. Az annalesek vagyis évkönyvek szerzői – többnyire szerzetesek – általában nem tettek mást, mint kronologikus rendbe szedve feljegyezték az emlékezésre méltónak tartott dolgokat: a háborúkat, a koronázásokat, a járványokat, a természeti ka-

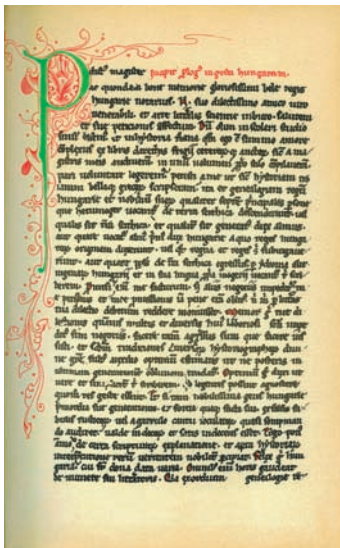

A Sankt Gallen-i krónika egy oldala

tasztrófákat, a nagyobb rablásokat és így tovább. A nevezetes annalesek közül Magyarországon is jól ismert a svájci Sankt Gallen kolostor szerzeteseinek 9–10. századi munkája (*Sankt Gallen-i krónika*), amely egyebek mellett kalandozó eleinkről festett nem minden szempontból hízelgő képet. A geszták ezzel szemben egy-egy nép történetét mesélték el olykor kronologikus, olykor tematikus rendben. Először az adott nép feltételezett őshazáját írták le, majd a bibliai genezis alapján a szóban forgó nép eredetmítosztát jegyezték le. Ezután következett a kereszténység felvételének ecsetelése, majd az egymást követő dinasztiák, illetve uralkodók jelesebb tetteinek bemutatása. Az éppen hatalmon lévők és az egyház dicsérete egyetlen munkából sem hiányozhatott. A magyar ősgeszta, amely nem maradt fenn, a 11. században, Anonymus, vagyis P. mester *Gesta Ungarorum* című műve pedig – a ma leginkább elfogadott vélekedések szerint – a 12. század utolsó harmadában, illetve a 13. század elején keletkezett.

A gesztáktól eltérően a krónikák általában nem korlátozódtak egy nép történetére, hanem az egész ismert világ múltjával foglalkoztak. Az eseményeket így általában a világ teremtésétől kezdték elbeszélni, s legrészletesebben saját korukról szóltak. Az ókori auctorokhoz hasonlóan részletesen foglalkoztak a háborúkkal, valamint az egyes államok, illetve a pápaság és a világi hatalom közötti kapcsolatokkal, vagyis a diplomáciával. A számos világkrónika közül említsük meg Freisingi Ottóét, aki III. Konrád kíséretében a 12. század közepén Magyarországon is megfordult, s itt szerzett tapasztalatairól munkájában is beszámolt.

Az antikvitás és a középkor kitüntetett tematikáit, a háborúk krónikáit, vagyis a hadtörténetet; a nagy emberek életét, vagyis a biográfiát; egy-egy nép, illetve állam múltjának kronologikus vagy tematikus elbeszélését, s az államok, illetve a hatalmi központok közötti kapcsolatok leírását, vagyis a diplomáciatörténetet összefoglalóan politikatörténetnek nevezhetjük. A történetírásnak ez a legősibb ága egészen a 20. század hajnaláig, sőt bizonyos szempontból napjainkig megőrizte szakmán belüli vezető szerepét és olvasói népszerűségét. A 19. századi klasszikus nemzeti történetírók – a brit T. B. Macaulay és Thomas Carlyle, a francia Jules Michelet és Adolphe Thiers, a német Leopold von Ranke és Heinrich von Treitschke vagy a magyar Szalay László és Horváth Mihály – érdeklődését még egyaránt ez jellemezte. A politikai történetírás hegemon, majd domináns szerepe több tényezővel magyarázható. Egyik legalapvetőbb a történetírás és politikai hatalom szoros kapcsolata. Az államvezetők részben saját okulásuk és a jövőtervezés céljából fordultak elmúlt korok politikájának a vizsgálati eredményei felé, részben pedig azért, mert érdekükben állt a közfogyasztásra szánt történeti interpretációkban rejlő legitimációs potenciál kihasználása. Az okok között említhető emellett az is, hogy a nagy emberek életét és az elmúlt korok politikai eseményeit mindig egyszerűbb volt könnyen befogadható és szórakoztató módon előadni, mint az élet kevésbé látványos és/vagy mozgalmas elemeit. Különösen áll ez a biográfia, és pedig a klasszikus értelemben vett politikai biográfia műfajára, amely – bár ellenfelei újra és újra megkongatják a vészharangot fölötte – napjainkban éppúgy virágzik, mint Plutarkhosz korában.

A Gesta Ungarorum első oldala

A politikatörténet hegemoniáját a 19. század második és a 20. század első felében három új részdiszciplína rendítette meg: az eszme-, a gazdaság- és a társadalomtörténet. Az eszmetörténet nem az államélet különböző aspektusai és a nagy emberek cselekedetei, hanem az állami politika és az emberi cselekvés mozgatórugóiként felfogott legkülönbözőbb eszmék, elképzelések és gondolatok iránt érdeklődik. Nagy egyéniségek elképzeléseivel és azok hatásával éppúgy foglalkozhat, mint egy egész kor intellektuális atmoszférájával. Ez utóbbi különösen fontos és elengedhetetlen azok számára, akik a művészetek története iránt érdeklődnek. Az egyik első történész, aki így közelített egy meghatározott kor művészeti teljesítményéhez, Jakob Burckhardt volt, akinek az olasz reneszánszról írott alapvető munkája (*Die Kultur der Renaissance in Italien*) 1860-ban jelent meg. Szerb Antal tolmácsolásában két magyar kiadást is megért a műfaj másik klasszikusának, a holland Jan Huizingának először 1919-ben megjelent hatalmas szellemi freskója a „középkor alkonyáról” vagy ahogy az alcím pontosította: „Az élet, a gondolkodás és a művészet formái[ról] Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században”.

A gazdaság- és a társadalomtörténet külön részdiszciplínaként való megjelenésének alapvető oka a 19. századi iparosodás és a polgárosodás volt mind Európában, mind az Egyesült Államokban. Az új jelenségek leírására és megmagyarázására a történetírás addigi formái teljesen alkalmatlannak bizonyultak. A század utolsó harmadában, illetve közvetlenül a századforduló után ezért a gazdasági fejlődés élvonalában haladó államok mindegyikében olyan új történészek jelentek meg, olyan új folyóiratok indultak és olyan új intézmények alakultak, amelyek manifeszt módon szakítottak a politikacentrikus történetírással. Angliában 1896-ban alakult a mai napig működő és Európa egyik elitegyetemének számító *London School of Economics*. Franciaországban Henri Berr 1900-ban indította útjára a *Revue de synthèse historique* című folyóiratot, amely az először 1929-ben megjelent **Annales**, pontosabban *Annales d'histoire sociale et économique* elődjének tekinthető, s a mára már legendává vált francia folyóirat másik ihletője, a belga Henri Pirenne az 1890-es évektől kezdte publikálni a középkori városokkal és kereskedelemmel foglalkozó tanulmányait. Az Egyesült Államokban J. H. Robinson 1912-ben tette közzé a *The New History* című programadó írását. „Az „új történetírás – olvashatjuk ebben – szakít a múlt tanulmányozására eddig nehezedő korlátokkal... és hasznosítani fogja mindazokat a felfedezéseket, amelyeket az antropológusok, a közgazdászok, a pszichológusok és a szociológusok tettek, s amelyek az elmúlt ötven év folyamán forradalmasították fajunk eredetére, fejlődésére és kilátásaira vonatkozó elképzeléseinket”. A magyar történetírás érzékelte ezeket az új nemzetközi törekvéseket. Bár az 1895–1898 között megjelent tízkötetes nagy magyar történeti szintézist, melyet Szilágyi Sándor szerkesztett, még a politikacentrikusság jellemezte, a fiatalabbak közül többen lépést tartottak korukkal. Közéjük tartozott Acsády Ignác, akinek a régi Magyarország pénzügyeivel, valamint a népesség, s ezen belül a jobbágy-népesség számának alakulásával foglalkozó munkái az 1890-es években jelentek meg, valamint Tagányi Károly, aki a földközösség intézményének magyarországi történetéről írott monográfiáját (*A földközösség története*

Annales:

a 20. századi történetírás egyik leginnovatívabb folyóirata. Lucien Febvre (1878–1956) és March Bloch (1886–1944) alapította 1929-ben Strasbourgban. Később Párizsban adták ki, 1956–1985 között Fernand Braudel (1902–1985) irányításával. A hagyományos eseménytörténeti jellegű írások helyett az *Annales* előszeretettel közölt a társadalomtudományok határterületein mozgó, problémaorientált elemzéseket.

Febvre, Lucien
(1878–1956)

Magyarországon) 1894-ben adta ki. Ugyanebben az évben látott napvilágot a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* első száma is.

Az új részdiszciplínák azután hamarosan tovább osztódtak. A gazdaságtörténeten belül egyre inkább külön ágazattá vált az üzemtörténet, amely meghatározott cégek múltját tárta az érdeklődők elé, s az egész nemzetgazdaságok fejlődésére vonatkozó átfogó munkák, amelyek nagyobb léptékű ismeretekkel gazdagították a történeti tudást. A társadalomtörténet először mindenütt társadalmi problémák – szegénység, tudatlanság, járványok – kutatását jelentette. Később az ún. mindennapi élet, vagyis az otthon, a lakóhely és a munkahely körülményeinek a vizsgálata került előtérbe, majd harmadikként a különböző társadalmi rétegek, köztük a munkásság szociális viszonyainak – jövedelmeinek, mobilitásának stb. – a kutatása is népszerű lett.

A második világháború alatt és után tovább tartott a történetírás tematikai diverzifikálódása, s ezáltal a történelmi tudat többszínűvé és komplexebbé válása. A hagyományos társadalom- és esztétikától, valamint a természeti népek viselkedését terepen vizsgáló etnológiától és antropológiától, továbbá a pszichológiai tudományoktól egyaránt kapott ösztönzéseket az az új törekvés, amely az egyes társadalmi csoportokat vagy akár egész társadalmakat nem foglalkozásuk vagy vagyoni helyzetük alapján, hanem érzelmeik, ösztöneik és ezekből eredő tipikus reagálásaik alapján próbált jellemezni. Lucien Febvre, az *Annales* egyik alapítója „történelmi pszichológiának”, követői inkább mentalitástörténetnek, az angolszászok pedig *cultural history*-nek nevezték, illetve nevezik ezt a megközelítést. Az iskola egyik klasszikusának, Robert Mandrounak a munkája (*Introduction à la France moderne, 1500–1640. Essai de psychologie historique*), amely a 16–17. századi franciák jellegzetes csoportattitűdjeivel foglalkozott, 1961-ben jelent meg. Hasonló típusú Jacques Le Goff magyarul is olvasható – franciául 1957-ben kiadott – írása a középkori értelmiségről (*Az értelmiség a középkorban*, 1979). Az utóbbi évek honi történetírásában leginkább a zsidóság identitásával és csoportattitűdjeivel kapcsolatos kutatásokban hasznosultak ezek a főleg francia gyökerekre visszavezethető szempontok.

A társadalomtörténetből nőtt ki napjaink egyik legdivatosabb új tematikája: a *gender studies*-nak, azaz a nemek történetének nevezett, a nő családon, illetve társadalmon belüli státusának változásait, s ezzel összefüggésben férfi és nő viszonyának alakulását vizsgáló kutatási irány is. Ez természetesen felöleli a házasság intézményét és a szexualitás legkülönbözőbb aspektusait is, ám korántsem szűkül le ezekre. Miután úgy tartják, hogy a férfi és nő közötti különbségek alapvetően nem genetikusan, hanem szociokulturális természetűek, vagyis a történelmi fejlődés következményei, az irányzat legambiciózusabb képviselői az egész múlt *gender* alapú újragondolásának szükségességét hirdetik. A szkeptikusok viszont ahhoz hasonló divatjelenségként fogják fel a történelem nemek szerinti vizsgálatát, mint amilyen jó évszázaddal korábban a munkásság, illetve általában az alul lévő és addig figyelemre se méltott tömegek felfedezése volt a nagy emberek tetteire leszűkített történelem uralma után. A házi cselédség intézményének vizsgálatával a magyar történelemszerek közül e téren Gyáni Gábor végzett úttörő jelentőségű kutatásokat (*Család, háztartás és a városi cselédség*, 1983).

Ugyancsak új, mindössze néhány évtizedes történetírói irányzat a nyelvi kommunikáció jellegzetességeinek kutatása. E mögött az a modern nyelvfilozófiai teória áll, amely szakított a nemzeti nyelvek homogén egészként való felfogásával, és a monolitikus nyelvkoncepció helyébe a nyelvi polifónia tételeit állította. Mint az irányzat egyik jeles képviselője, az amerikai Edward Sapir megfogalmazta: „Az emberi lények nem csupán az objektív világban élnek, s még csak nem is csupán a társadalmi tevékenység világában..., hanem jelentős mértékben ki vannak szolgáltatva annak a nyelvnek, amely az illető társadalom kifejezésének eszköze... A világképet jelentős mértékben a nyelv határozza meg.” A nyelv tehát – legalábbis e felfogás szerint – egyáltalán nem olyan semleges médium, amelynek igénybevétele a szónok vagy az író teljes pontossággal közvetíteni tudja gondolatait, hanem olyan bonyolult kódrendszer, amelynek rejtett struktúrái egyrészt a szándékoltól gyakran egészen más jelentéssel ruháznak fel szavakat, másrészt amelynek üzenetei csak a vele kapcsolatba hozható más szövegek kontextusában értelmezhetők helyesen. A történetíró hagyományos forrása, a szöveg tehát önmagában szinte semmi, illetve értelmezhetetlen, ami számít, s amit kutatni kell, az a közeg, vagyis a „diszkurzív tér”. Az egyik első ilyen típusú konkrét elemzést a brit G. S. Jones publikálta 1983-ban a chartista mozgalom nyelvezetéről (*Languages of Class*), amelynek avíttága – állítólag – az irányzat kudarcának egyik legfontosabb oka volt. Magyarországon az 1950-es évek és a Kádár-korszak nyelvi sajátosságairól folynak ma hasonló jellegű kutatások.

Ugyancsak az utóbbi évtizedekben nyert teret és lett divatos az ún. kollektív emlékezet (*mémoire collective*), vagyis a különböző tényezők szerint konstituálódó kisebb-nagyobb társadalmi csoportok múltképének a vizsgálata. Ez az új – a mai formájában leginkább Maurice Halbwachs francia szociálpszichológus, Pierre Nora francia történész és Jan Assmann német egyiptológus elméleti alapvetésére támaszkodó – iskola arra keresi a választ, hogy meghatározott korok meghatározott szereplői milyen eseményeket őriztek meg emlékezetükben, s hogy azokat milyen értékekkel ruházták fel, és milyen céllal fűzték össze elbeszéléssé. Az ilyen típusú kutatások további célja, hogy meghatározzák az egyes történeti kánonok és narratív konfigurációk céljait, s egyben rámutassanak arra is, hogy a csoportidentitás mely elemeit erősítették vagy gyengítették.

Az új tematikák megjelenése mellett – mint amilyen a kollektív mentalitás, a „nemek harca” vagy legújabban a „diszkurzív tér” és a társadalmi emlékezet kutatása – a régiek is modernizálódnak. A klasszikus életrajzok mellett megjelentek például a modern pszichológia és pszichoanalízis módszereit hasznosító (**psycho-histoire**) biográfiák. A fiatal Lutherről írott 1958-as könyve (*Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*), majd Gandhiról közzétett 1969-es munkája (*Gandhi's Truth*) alapján e műfaj klasszikusának a frankfurti születésű, de ismertté az Egyesült Államokban vált Erik H. Erikson számít. A hasonló jellegű magyar törekvések közül többek között Lackó Mihály Grünwald Béláról írott esszéjére (*Halál Párizsban*, 1986) és Kövér Györgynek a Nagy Imre-perben kivégzett Losonczy Gézáról közzétett biográfiájára (*Losonczy Géza 1917–1957*, 1998) hivatkozhatunk.

Psycho-histoire (psycho-history):

a modern pszichológia és pszichoanalízis szempontjait és módszereit hasznosító történetírás. Az első ilyen jellegű munkát Sigmund Freud (1856–1939) írta 1910-ben (*Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*). A műfaj klasszikusának a frankfurti születésű, de ismertté az Egyesült Államokban vált Erik H. Erikson (1902–1994) tekinthető a fiatal Lutherről írott 1958-as könyve (*Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*) és más munkái alapján.

A politika- és a társadalomtörténet-írás megújulását is elősegítette az a prozopográfiának vagy „kollektív biográfiának” nevezett módszer és kutatási eljárás, amely egy-egy elitcsoport származási és egyéb fontos azonosító jegyeinek az összegyűjtésével és elemzésével jutott el fontos társadalom- és politikatörténeti megfigyelésekhez. A kezdőlépést ebbe az irányba Sir Lewis Namier tette meg még a két világháború között azzal, hogy feltárta a III. György korabeli brit elit másod- és harmadvonalbeli tagjainak a mikrobiográfiáiból levonható összefüggéseit (*The Structure of Politics at the Accession of George III* – 1929). Magyarországon az első ilyen típusú munka Rudai Rezső keze alól került ki 1936-ban (*A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében 1861–1935*). Azóta mind a régebbi, mind az újabb korokkal foglalkozó magyar kutatók jelentettek meg ilyen jellegű munkákat – legtöbbször talán a Horthy-korszak politikai, egyházi, gazdasági és katonai elitjéről (Gergely Jenő, Lengyel György, Szakály Sándor).

Ránki György (1930–1988)

S végül, hogy a történetírás egyik legősibb ága se maradjon említés nélkül, a diplomáciatörténet is modernizálódott. Az államok közötti hagyományos érintkezési formák kutatását felváltotta, illetve kiegészítette a nemzetközi kapcsolatok kutatása, amelybe a gazdasági együttműködés és a külkereskedelelem, valamint a szellemi és a kulturális kölcsönhatások is beletartoznak. Vagyis a diplomáciatörténeti felszín eseményeit összekapcsolták a múlt mélyebben ható és nehezebben megragadható tényezőivel, s megpróbálták ezeket koherens oksági struktúrába rendezni. A legjelentősebb új iskola atyja a francia Pierre Renouvin volt, akinek a szempontjait többek között J.-B. Duroselle és René Girault fejlesztette tovább. A magyar történészek közül mindenekelőtt Ránki Györgynek sikerült oksági kapcsolatba hozni a hagyományos diplomáciatörténetet a gazdasági és a külkereskedelmi tényezőkkel (*Gazdaság és külpolitika*, 1981), de ilyen szellemben kutatta a két világháború közötti brit–magyar kapcsolatokat a fiatalon elhunyt Bán D. András is (*Illúziók és csalódások*, 1998). Tőlük eltérően Pritz Pál az intézmény- és szervezettörténet irányába tágitotta a szakmán belüli választóvonalakat (*Magyar diplomácia a két háború között*, 1995).

Az új irányzatok gyökeresen megváltoztatták a történetírás jellegét, s ennek nyomán történelmi tudásunk tartalmát is. A 20., de különösen a 19. század előtti történetírás szinte kizárólagos formája a művelt köznyelven írt, s ezért minden iskolázott ember számára érthető mese, illetve elbeszélés volt. Az utóbbi évtizedekben kibontakozott különböző új történetírói irányzatok viszont olyan mértékben átvették a társadalomtudományok, a közgazdaság, a szociológia, a pszichológia és az antropológia analitikus elemzési és interpretációs módszereit, s a nyelvezetük is olyan mértékben specializálódott és szakszerűsödött, hogy a korábbinál csak jóval szűkebb olvasóbázisra, sőt nemritkán csak szakmájuk legszűkebb köreinek az érdeklődésére számíthatnak. Márpedig – Georges Dubyt idézve –: „A történelmet főként nem azoknak kell olvasniuk, akik írják”.

Talán ezzel a nagyfokú specializálódással és befelé fordulással is magyarázható, hogy a középkori geszták és krónikák modern változataiként felfogható nemzeti történeti szintézisek és az egész emberiség múltját tárgyaló nagy makrohistóriák iránti érdeklődés egyáltalán nem csökkent, hanem in-

kább növekedett. A *Concise...* vagy a *Basic history of...*, illetve az *Introduction to...* típusú, jól megírt nemzeti narratívák a legtöbb országban bestsellerek. A történelmi tudás igen összetetté válása és a történetírás korok és részdiszciplínák szerinti specializálódása miatt napjaink történészei persze idegenkednek az ilyen feladatoktól, sőt sokan eleve lehetetlennek tartják azt, amire a múlt század első felében még legalább fél tucat magyar történész – Marczali Henriktől és Szekfű Gyulától elkezdve Kosáry Domokoson és Szabó Istvánon át Málnási Ödönig és Mód Aladárig – vállalkozott. A kimondott vagy kimondatlan indok általában az, hogy a tudományok mai szintjén csak egy jól körülhatárolt szűk területnek lehetünk a mesterei. Ez kétségtávolan reális szempont. Ugyanennyire igaz azonban ennek az ellenkezője: ha nem akarjuk elveszíteni az általános áttekintés képességét, akkor – mint Jakob Burckhardt írta – „nem árt minél több területen dilettánsnak lennünk”. Vagyis a történészek előtt elvileg két út áll: kis és jól körülhatárolt témáról egyre többet vagy nagy történelmi folyamatokról egyre kevesebbet tudni. Úgy gondolom, mindkét út járható, és az egyik éppen annyira fontos, mint a másik. A különböző szaktörténetek és művelőik után előadásom második részében ezért azokkal a nagy világmagyarázatokkal foglalkozom, amelyek a részdiszciplínák eredményeit valamilyen szinten persze mindig hasznosítják, ám a történelmi tudást olyan filozófiai és világnézeti teóriák kereteibe töltik, amelyek érvényességét szaktudományos módszerekkel sem igazolni, sem cáfolni nem lehet. Vagyis az emberiség történelmének legvégső kérdéseire, a történelem és a történelmi létezés értelmére keresik a választ, s „a specializálódás 19. századi kultusza” – mint Arnold J. Toynbee, a 20. század valószínűleg legnagyobb tudású történésze írta – „hidegen hagyja” őket, s „az ember dolgait egységes egészként, nem pedig ún. diszciplínákra bontva” tanulmányozzák.

Hét nagy történelembölcseleti rendszer

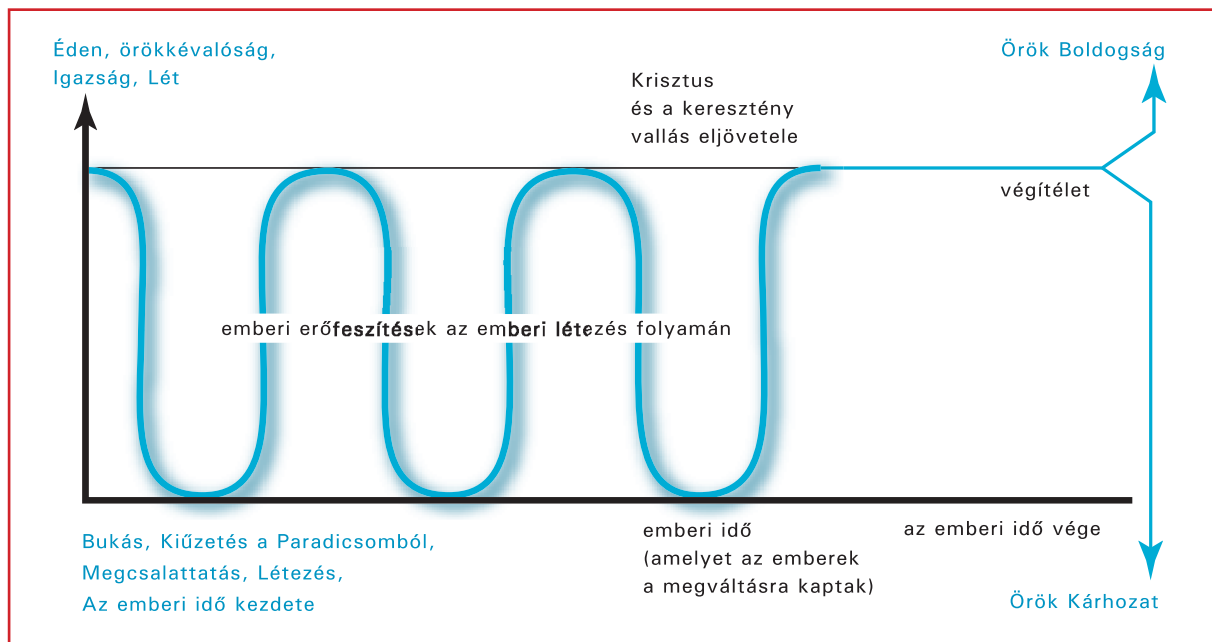
A makrohistóriák története nem olyan régi, mint a történetírásé. A görögök, akik a történelmi mozgást a természeti mozgás mintájára visszatérő jelenségek örök körfogásaként fogták fel, még nem érezték szükségét általános világmagyarázat, illetve történelemfilozófia kidolgozásának. Platón és Arisztotelészt egyaránt jobban érdekelte a létező világ rendje, mint a változás kronológiája és logikája. Egészen más világértelmezés alakult ki az ókori zsidók, majd a keresztények körében, akik – elvetve a természeti jelenségekkel analóg emberi világ tételét – az Isten által meghatározott törvények alapján magyarázták a múltat, és képzeltek el a jövőt. Az idő eszerint nem örökké tartó és állandóan ismétlődő mozgás, hanem van kezdete – a Teremtés – és van vége – az Utolsó Ítélet, s ami a kettő között van, nos az az emberi történelem. A keresztény világfelfogás évszázadokon át meghatározó történetfilozófiája az 5. század első harmadában, tehát a Római Biro-

A Teremtés Könyvének első oldala
(15. századi héber ábrázolás)

Utolsó Ítélet. Michelangelo
freskójának részlete, 1535–1541

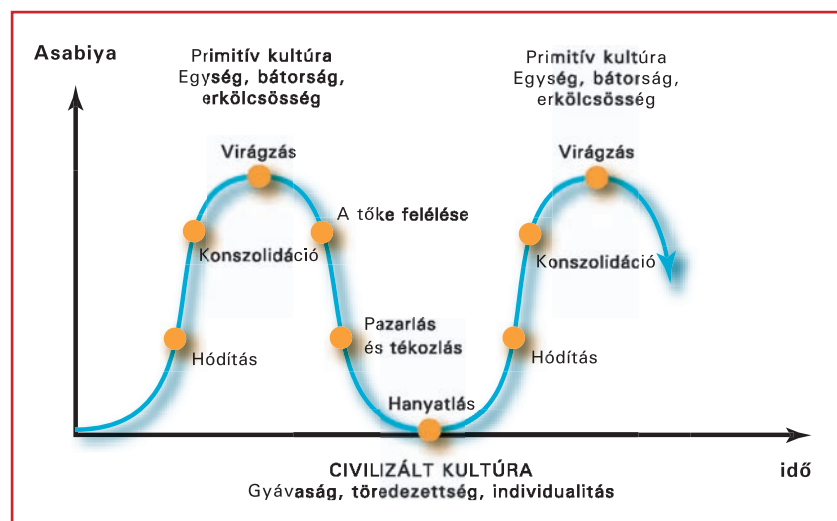

Szent Ágoston történelem-
szemlélete

dalom megállíthatatlan hanyatlásának időszakában készült (*De civitate Dei*). Szerzője a Numídiában vagyis a mai Tunéziában született Augustinus Aurelius volt, akit ma Szent Ágostonként ismerünk.

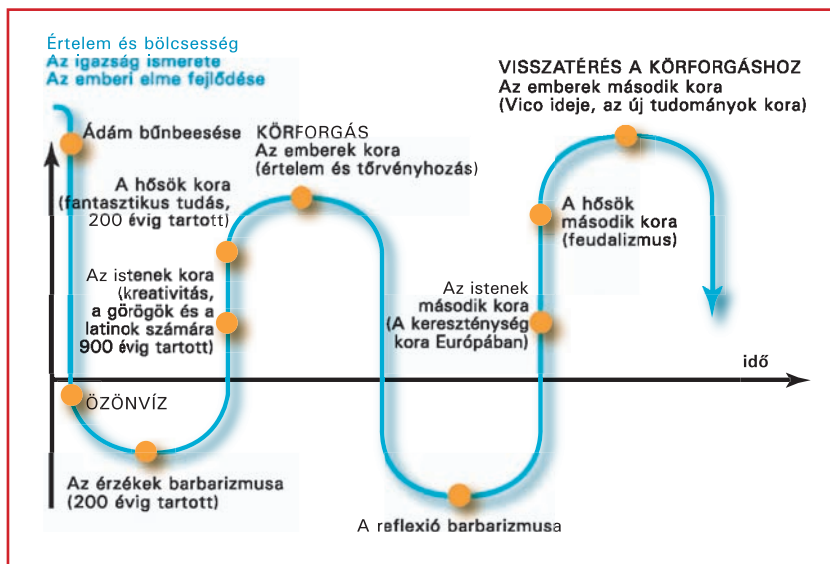
Ágoston szerint a történelem az Ég és a Föld harca az ember lelkéért. Az egész emberiség múltját felöleli, vagyis egyetemes jellegű, s nem korlátozódik egyes városállamok vagy földrajzi régiók történetére. Bár ciklusok – fellendülések és visszaesések – megállapíthatók benne, végső iránya lineáris. Ez a mozgás nem önkényes, és nem véletlen események konglomerátuma, hanem az isteni gondviselés törvényei szabályozzák. Ágoston az e világi történelmet négy szakaszra osztotta, mégpedig az akkor ismert négy nagy birodalom – Asszíria, Perzsia, Makedónia és Róma – felemelkedése és bukása szerint. A hanyatló Róma bukása után, Krisztus feltámadásával és a megváltással, vagyis Isten államának a megvalósulásával a szekularizált világnak és így a történelemnek is vége lesz. Az emberi történelem tehát nem más,

Ibn Khaldún történelemszemlélete

mint előkészület Isten országának az eljövetelére. A történelem eseményei és szereplői aszerint kaptak jó vagy rossz osztályzatot, hogy akadályozták-e avagy elősegítették-e ezt a beteljesülést.

A középkor másik nagy hatású történetfilozófija a 14. században élt arab társadalomtudós, az ugyancsak észak-afrikai születésű Ibn Khaldúnnak köszönhető. Civilizációelmélete, amely 1995 óta magyarul is olvasható (*Bevezetés a történelembe*), bizonyos szempontból a görögök ciklikus világfelfogására emlékeztet. Az egyes dinasztiák, városok és kultúrák ugyanis – éppen úgy, mint az emberek – különböző fokozatokon át jutnak el a kezdettől (primitívségtől) a virágzásig vagy az érett korig, s onnan a hanyatlásig, azaz az öregedésig, ami után kezdődik minden előlről. Ágostontól és más keresztény gondolkodóktól eltérően Ibn Khaldúnnál a változás okai nem túlvilági és nem is külső, természeti, hanem alapvetően belső eredetűek. Legfontosabbak a társadalmi egység és a szolidaritás. Ezek és az alapszükségletek kielégítésének emberi vágya hozzák létre az uralkodói tekintélyt és az állam fejlődését. Az elit addig képes eredményesen kormányozni és hatalmon maradni, amíg innovatív, korrekt és egységes. Ha ezeket a tulajdonságait elveszíti, akkor ereje és legitimitása szertefoszlik, s népe függőségbe, egy új és idegen elit uralma alá kerül. Ibn Khaldún elméletében az Istennek nincs közvetlen szerepe. Nagyon is van viszont az istenhitnek, vagyis a vallásnak, tudniillik szerinte csak az a nép erős, amely egységes, s csak az lehet egységes, amely hívő.

Vico történelemszemlélete

Vico, G. B. (1668–1744)

A történetírás megszabadulása a teológiai gondolkodás különböző sémáitól a keresztény Európában Niccolò Machiavelli és az ugyancsak itáliai Francesco Guicciardini munkáival folytatódott. A történelem lényegét illető újszerű, profán felfogás mindazonáltal a 18. századig nem alakult ki. A döntő áttörés a történelemfelfogás szekularizálódása terén Giovanni Battista (Giambattista) Vico nevéhez köthető, akinek *Az új tudomány (Scienza Nuova)* című történelemértelmezése 1725-ben és 1730-ban látott napvilágot. Bár Vico hívő katolikus volt, s az isteni gondviselés szerepét sem iktatta

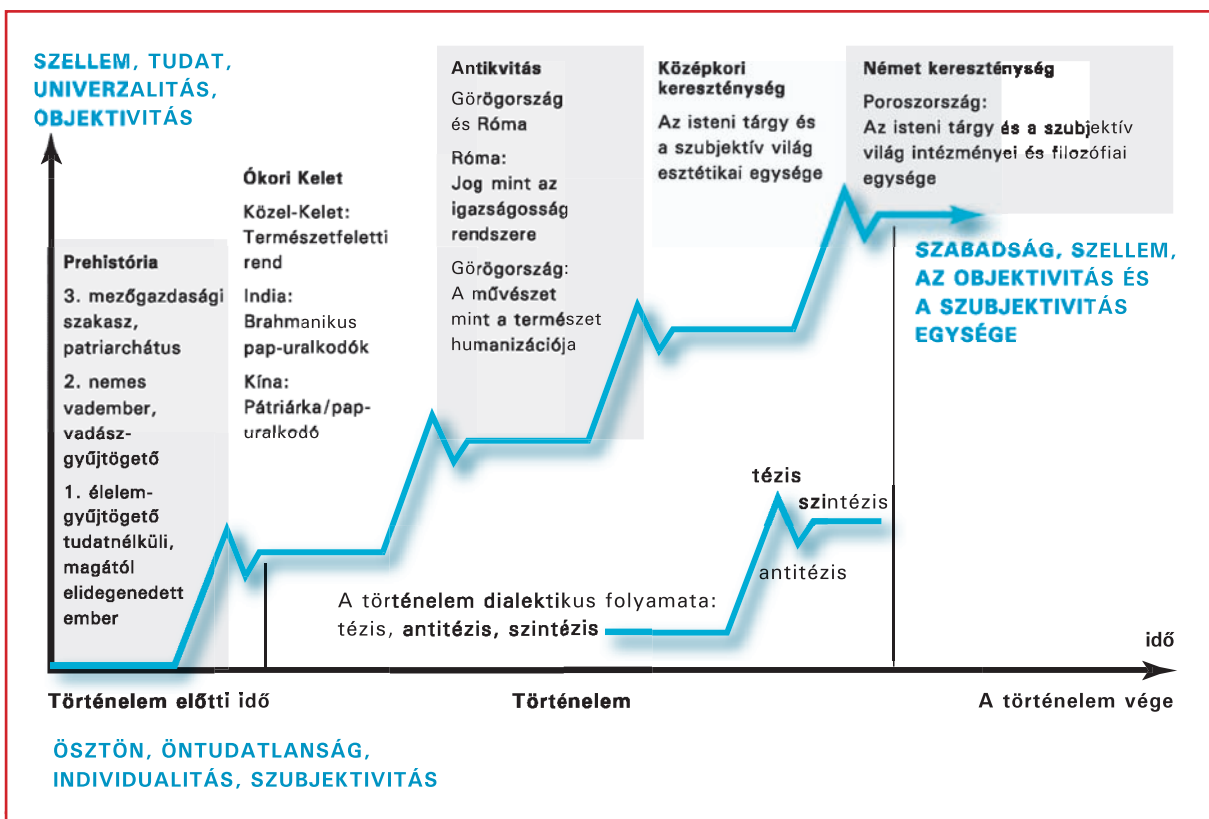

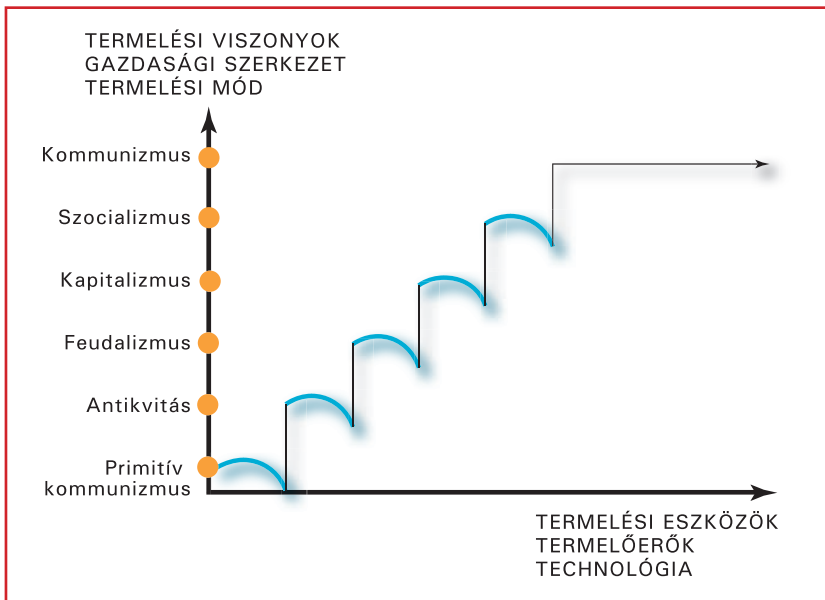
Hegel, G. W. F. (1770–1831)

ki teljesen, a transzcendentális erő mellett az e világi (természeti és emberi) tényezőknek minden korábbinál fontosabb szerepet tulajdonított. Vagyis azt gondolta, hogy a történelem az emberek döntésein és cselekedetein, nem pedig Isten állandó beavatkozásain keresztül engedelmeskedik az eredetileg egyébként isteni eredetű belső szükségszerűségeknek. A linearitás és az **eszkatológia** eszméjét – vagyis azt, hogy a történelem valamiféle nagy céllal rendelkezik és a végső beteljesülésre előbb vagy utóbb sor fog kerülni – Vico ugyancsak elvetette. Ehelyett ő is ciklikus ritmus szerint írta le a történelem menetét. Nála azonban – eltérően Khaldúntól – a ciklusok nem egyszerűen ismétlik, hanem spirális módon követik egymást, vagyis egyre magasabb szinten jelennek meg. Minden ciklus – az antik és az európai egyaránt – három stádiumból áll. Ezek a barbarizmus, az arisztokratikus hősi korszak és az ész, a tudás által dominált klasszikus korszak. Minden ciklus kimerüléssel és hanyatlással fejeződik be, amelyet újabb barbarizmus követ, majd kezdetét veszi az újabb szakasz (*ricorso*). A ciklikusságnak soha nincs vége, a teljes beteljesülés elképzelhetetlen, a régi ciklus elhalását mindig követi egy új születése.

Egy évszázaddal később, a világtörténet filozófiájáról írott munkájában (*Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*) G. W. F. Hegel immár teljes mértékben elvetette az isteni gondviselést mint a történelem irányító elvét. Helyébe az „abszolút szellemet” állította, amely a dialektika törvényei szerint valósítja meg önmagát. Míg a keresztény felfogás szerint az emberek azért nem ismerik cselekedeteik valódi célját, mert a történelmet Isten irányítja, Hegelnél az ész tölti be ugyanezt a szerepet. A világtörténet egységének és linearitásának a keresztény elvét viszont megtartotta. A kele-

Hegel történelemszemlélete

Eszkatológia:

vallási tanítás a világ és az emberiség végső sorsáról. Feltételezi, hogy a Földön állandó harc folyik a jó és a rossz princípiuma között, s hogy az Utolsó Ítéletet követően a túlvilágon a gonoszok bűnhődni, a jók pedig üdvözülni fognak. A nagy vallások közül a judaizmusra és a kereszténységre egyaránt jellemző.

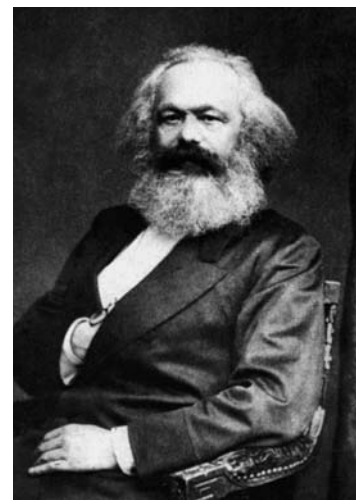
Marx történelemszemlélete

ti, a görög és a római világ bemutatása után világtörténetében a germán világ tárgyalása következik, amelynek a felvilágosodással azonosított harmadik periódusát a minden tekintélytől mentes „ész uralmaként” jellemezte.

A 19. század másik nagy történetfilozófusának, Karl Marxnak a rendszerében a történelmi mozgás alapjellemzője ugyancsak a tézis, az antitézis és a szintézis hármasságára épülő szekularizált fejlődésszeme. Míg Hegelnél a végső mozgatóerő a szellem, Marxnál ennek helyébe a gazdaság immanens tényezői lépnek. Minden történelmi jelenség a gazdasági-társadalmi „alapkoból” ered; a politikai rendszerek, művészetek, illetve általában a szellemi világ alkotóelemei ideológiai konstrukciók. A történelmi mozgás a társadalmi osztályok gazdasági ellentéteiből ered, s az ellentétes csoportok harca, vagyis az „osztályharc” formájában halad előre. Mindezek alapján az emberiség történelmét Marx öt nagy korszakra osztotta, amelyből – vélte – az utolsó, a kommunizmus fogja megvalósítani a szabadság birodalmát, más szóval az Isten nélkül Isten államát. Marx teóriájában tehát a keresztény történelemeszmé és eszkatológia teljes mértékben világiasult. A gonosz és a jó harca az elnyomók és az elnyomottak harcává változott, a kiszákmányolás pedig – mint Rudolf Bultmann megjegyzi – az „eredendő bűn” szerepét vette át.

A 20. században két jelentős történelembölcseleti szintézis készült. Az első a német Oswald Spengler tette közzé 1918–1922 között, a másodikat az angol Arnold Toynbee 1934–1961 között.

A *Nyugat alkonya* (*Der Untergang des Abendlandes*) című munkájában Spengler a Hegelre, Marxra és másokra is jellemző lineáris fejlődésszémével, illetve az ész és az emberiség uralmának az eljövételébe vetett hittel, valamint az Európa-központúsággal egyaránt szakított. Rendszerének alapegységei – Khaldúnhoz hasonlóan – a zárt és körülbelül ezeréves belső időtartalommal rendelkező kultúrák, amelyekből nyolcat különböztetett meg: a kínait, az indiait, a babilóniait, az egyiptomit, a mexikóit, az ókori anti- kot, az arabot és a nyugatit, vagyis az európaiat. Ezek a kultúrák az élőlé-

Marx, Karl (1818–1883)

Toynbee, Arnold J.
(1889–1975)

nyekhez hasonlóan születnek, kibontakoznak, elérik fejlődésük legmagasabb pontját, majd hanyatlani kezdenek, és elpusztulnak. E szabály alól nincs kivétel, az európai kultúra éppúgy el fog pusztulni – a kötet címe e pusztulás kezdeti fázisára utal –, mint ahogy a kínai, az egyiptomi vagy az antik kultúra elpusztult. A szerző pesszimista világgépének lételménye nyilvánvalóan az első világháborús német vereség volt, amely a két világháború közötti egész német gondolkodásra rányomta bélyegét.

A brit Arnold J. Toynbee tizenkét kötetes, tehát hatalmas empirikus anyagot felvonultató világtörténetének (*A Study of History*) alapegységei Khaldún és Spengler rendszeréhez hasonlóan a kultúrák, pontosabban a civilizációk. Az ezen belüli kisebb egységek – népek, államok, osztályok, nemek – szerepe másodlagos jelentőségű. A civilizációk, amelyekből Toynbee előbb 21-et, majd 26-ot, végül pedig 30-at különböztetett meg, ciklikusan mozognak. A ciklikus mozgás jól ismert szakaszai a születés, a fejlődés, a hanyatlás és a pusztulás, amelyek nem mindegyikét kell azonban szükségszerűen bejárni. A fejlődési ív, amelyen az egyes civilizációk mozognak, alapvetően attól függ, hogy a természeti és a történeti tényezők együttese milyen kihívást (*challenge*) jelent az adott társadalom számára, s az milyen választ (*response*) ad erre a kihívásra. Ha a kihívás elég erős, s a válasz jó, akkor a társadalom mozgásba lendül és fejlődik. Ha nem, akkor a társadalom stagnál, illetve ki sem alakul új civilizáció. A tetőpontra jutott civilizáció bomlása ugyancsak kihívások és válaszok formájában megy végbe. Míg azonban a fejlődés fázisában minden kihívás csak egyszeri lehet, amelyre a fejlődés érdekében jó választ kell adni, addig a hanyatlás korában addig ismétlődnek a megválaszolatlan vagy rosszul megválaszolt kihívások, amíg a civilizáció el nem pusztul. A nietzscheánus Spenglertől eltérően a katolikus Toynbee jövőképe tehát optimistább. A civilizációk fejlődésében ő ugyanis végeredményben egy „céltudatos és a miénknél magasabb rendű vállalkozás” akarát vélte felfedezni, s korunk még életben lévő öt nagy kultúrájának – a távol-keletinek, a hinduizmusnak, az iszlámnak, az ortodoxiának és a nyugati kereszténységnek – az egységesülésében, illetve a nyugati civilizáció köré szerveződő egységes világállamnak és a keresztény világvallásnak a kialakulásában bízott.

A kisebb-nagyobb specializált részművek és az átfogó világtörténetek között természetesen számos átmenet található. Ezek egy-egy földrész vagy nagyobb korszak múltját tárják elénk. A világban közkezen forgó ilyen jellegű összefoglalások közül Magyarországon is jól ismert a gyermekkorát Bécsben és Berlinben töltő, de a náci veszély elől Angliába menekült és angolul is író Eric Hobsbawm négykötetes munkája Európa 19–20. századi történetéről (*A forradalmak kora*, 1964., *A tőke kora*, 1978., *The Age of Empire*, 1987. és *A szélsőségek kora*, 2000.), valamint az *Annales* második generációjához tartozó Fernand Braudel három időskiban mozgó, magisztrális „totális története” a mediterrán világ 16. századi helyzetéről (*A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, 1996).

A történelmi tudat sokrétűvé válása és a történetírás specializálódása után előadásom második részében hét történelembölcseleti rendszert mutattam be. A sok különbség ellenére, amely az egyes elméleteket és szerzőiket elválasztja, valamennyi besorolható két nagy csoportba. Az egyiket,

amelybe Szent Ágoston, Hegel és Marx tartoznak, a haladás elméletének nevezhetjük. E felfogás szerint a történelem az alacsonyabb szintről az egyre magasabb szintek felé tartó fejlődésként értelmezhető. A másik típus, amelyet Ibn Khaldún, Vico, Spengler és Toynbee elméleteivel illusztrálunk, a történelmet nem egységként, hanem civilizációk fejlődési szakaszainak ismétlődő mozgásaként fogja fel. Az első csoportba tartozók tehát lineáris, a másodikba tartozók pedig ciklikus teóriáknak nevezhetők.

Egy másik olyan kérdés, amely a történelembölcseleti rendszerek hasonlóságaival és különbözőségeivel szembesülve joggal megfogalmazódik bennünk: a történeti interpretációk érvényességére, vagyis igazságtartalmára vonatkozik. Kinek van igaza, s ki téved? S ez nemcsak ezekkel a történelem és filozófia határmezsgyéjén mozgó metanarratívákkal kapcsolatban vethető fel, hanem a legspeciálisabb szaktörténetírás esetében is. Megismerhető és elbeszélhető-e a múlt objektív módon, úgy, ahogyan azt a természettudósoktól a maguk tárgya esetében elvárjuk, vagy pedig meg kell elégednünk valószínűsítésekkel, igaznak látszó, ám egzakt módon bizonyíthatatlan állításokkal? Vagy esetleg még ez utóbbi is teljesíthetetlen elvárás, s a múlt valójában annyiféleképpen interpretálható, amennyiféleképpen csak akarják. Tehát a történetírás nem is tudomány. Ha visszaemlékeznek a bevezetőmre, a történelem definíciói között számos esetben ez a dilemma húzódott meg, s a válaszok igencsak eltértek egymástól. Előadásom harmadik részében ezért a történetírás ismeretelméleti kérdéseivel foglalkozom.

A történeti megismerés korlátai

A történeti megismerés természetével és a történelmi tudás megbízhatóságával kapcsolatban felmerülő kérdésekre a felvilágosodást követően, a 19. században kialakult professzionális történetírás egyik irányzata – amelyet Auguste Comte *terminus technicusát* használva pozitivistának nevezhetünk – abból indult ki, hogy nemcsak létezik tőlünk független objektív valóság, hanem az meg is ismerhető, és jelenségei ugyanúgy törvényekké és szabályokká rendezhetők, ahogy azt a természeti világ kutatói teszik. A természettudomány és embertudomány között tehát semmiféle lényeges különbséget nem látott. A **pozitívizmus** ismeretelméleti előfeltevéseit elfogadó történészek emellett azt is feltételezték, hogy a múlt újraélesztésére vállalkozó történész képes saját szubjektumának a zárójelbe tételére, vagyis a múlt pártatlan, *sine ira et studio* vizsgálatára. Egyebek mellett ez jellemezte a 19. századi német **historizmus** legnagyobb alakjának, Leopold von Rankének az *ars poeticáját* is, aki a *wie es eigentlich gewesen*, vagyis az „ahogyan az valójában volt” típusú történetírást sokak szemében a mai napig érvényes normává emelte.

A pozitívizmus és a historizmus ismeretelméleti optimizmusa mindazonáltal nem minden 19. századi gondolkodót jellemezett. Ranke kortársa és a berlini egyetemen kollégája, Wilhelm von Humboldt például – miközben a múlt elemi tényeinek feltárását maga is szükségesnek és lehetségesnek tartot-

Pozitívizmus:

a 19. században kialakult filozófiai és történetírói irányzat. Alapító atyja és egyben nevéadója a francia Auguste Comte (1798–1857) volt. Comte és követői szerint az emberi világ kutatóinak ugyanúgy kell eljárni, mint a természettudósoknak: összegyűjteni az adatokat, majd az indukció módszerét alkalmazva általánosítani, és végül az általánosításokból törvényeket alkotni. A történetírásban az események és az adatok egyszerű, magyarázat nélküli leírását is értik alatta.

Historizmus:

a 19. században kialakult, német eredetű történetírói irányzat. A történelem korszakainak és az egyes népeknek az egyediségét, illetve különleműségét hangsúlyozta, és a múlt hű rekonstruálhatóságát feltételezte. A rekonstrukciós munka legfontosabb bázisának a levéltárakban felhalmozott elsődleges forrásanyagot, követendő módszertani eljárásnak pedig a szövegelemzést tartotta. Legkiemelkedőbb képviselője a német Leopold von Ranke (1795–1885) volt.

Comte, Auguste
(1798–1857)

Relativitáselmélet:

a 20. század elején kialakult fizikai elmélet, amely szerint minden mozgás csak a rendszert alkotó más testek, illetve rendszerek mozgásához képest értékelhető, és írható le; Albert Einstein (1879–1955) dolgozta ki 1905-ben, illetve 1916-ban.

Történelmi tény:

a történetíró munkájának alapelve, melyet a hagyományos felfogás a múlt mindenki számára azonos jelentéssel bírónak, tőlünk és perspektívánktól független objektív tényezőjének tart. Az újabb és ismeretelméleti szempontból szkeptikusabb felfogás szerint a történelmi tény nem tőlünk független objektív valóság, hanem a történész utólagos konstrukciója, amely az utókor és a rekonstrukciós munkát végző történész szubjektív szempontjait egyaránt tartalmazza.

Past and Present:

1952-től megjelenő brit történelmi folyóirat. Ideológiai beállítottságára a marxizmus, illetve a baloldaliság, tematikai érdeklődésére a gazdaság és társadalomtörténeti orientáció a jellemző. A szerkesztőség egyik kezdetől meghatározó egyénisége Eric Hobsbawm (1917–).

ta – már a század elején a megismerés buktatóira és az elemi tények rekonstrukcióját követő interpretáció elkerülhetetlen szubjektívismusára figyelmeztetett. „Ami megtörtént – írta a jeles államférfi és filozófus –, az érzékek világában csak részben látható, a többit hozzá kell éreznünk, ki kell következtetnünk, ki kell találnunk. Ami megjelenik belőle, az szétszórt, szakadozott, elszigetelt; ami e törtrészeket összefűzi, ami való fényt derít egy-egy darabjukra, ami alakot ad az egésznek, az a közvetlen megfigyelés elől elzárkózik. Ez utóbbi csak az egymást kísérő és egymásra következő körülményeket veheti észre, magát a belső, okozati összefüggést nem, holott egyedül ezen alapul a belső igazság. Ha megkísérjük akár csak a legjelentéktelenebb tényt is elbeszélni, de szigorúan csak annak elmondásához ragaszkodunk, ami valószínűsége megesett, hamarosan ráébredünk, hogy a kifejezések rendkívül óvatos megválogatása és mérlegelése híján hogyan csúsznak be mindenüvé olyan apró részletek, amelyek meghaladják a történeteket, s ebből tévedések vagy bizonytalanságok származnak.” Még szkeptikusabban viszonyult a pozitivizmushoz és a rankei forráskritikát az objektivitással azonosító felfogáshoz J. G. Droysen, aki módszertani alapvetésében kifejezetten amellett érvelt, hogy a természettudományokból ismert módszerek a történetírásban használhatatlanok. A történetírás – vélte – olyan tudomány, amely egyszerre mind művészet is, s a történész „objektivitása” valójában abban áll, hogy „próbál megérteni”.

A 20. század első felében – a fizika newtoni világképének századforduló körüli összeomlásától és Einstein **relativitáselméletének** háború előtti bejelentésétől is ösztönözve – folytatódott a pozitivistáktól való távolodás. Vagyis a történelmi megismerés lehetőségével és a történetírás objektivitásával szembeni kételkedés nem mérséklődött, hanem nőtt. Olasz nyelvterületen mindenekelőtt Benedetto Croce, az Egyesült Államokban az ún. prezentisták, Nagy-Britanniában pedig Robin C. Collingwood fordult radikálisan szembe a pozitivistáktól való távolodással. Mondanivalójuk lényege: a **történelmi tény** nem tőlünk független objektív valóság, hanem a történész mesterséges konstrukciója, aki viszont elkerülhetetlenül saját korának szempontjai szerint mint individuum végzi ezt a rekonstrukciós munkát. Vagyis az, amit történelemnek mondunk, nem önmagában való, hanem mindig a jelen szemüvegén át, a jelen problémáinak tükrében láttatott múlt. A történész individuumának a kikapcsolása – amelyet Ranke elengedhetetlennek tartott – tehát lehetetlen, a történetírás végső soron nem más, mint értelmezés, amely teljesen objektív ezért sohasem lehet.

A második világháború utáni évtizedekben az ismeretelméleti szkepticizmus térnyerése átmenetileg lefékeződött. Ismét előtérbe kerültek olyan megközelítések, amelyek a történetírás tudományos jellegének a lehetősége mellett érveltek. Ennek legfőbb oka a történetírás már említett „társadalomtudományosítása”, vagyis a különböző társtudományok egzaktabb módszereinek az adaptálása volt. Franciaországban ez jellemezte az *Annales*-kör, Nagy-Britanniában az 1952-ben indult **Past and Present**, s Nyugat-Németországban az ún. bielefeldi iskola, illetve a **Geschichte und Gesellschaft** szerzőinek többségét. A történetírás egzakta tudományként való felfogásának

az 1960-as évek elejétől újabb impulzusokat adott a számítógépek megjelenése, s a segítségükkel lehetővé vált kvantifikáció. Ez a számokon alapuló és magát matematikai modellekben kifejező – ún. kliometrikus – történetírás számos eredményt mutatott fel a történetírás szokásos minősítő jelzőinek – nagy, jelentős, kis részben, ámbár, noha stb. – pontosítása terén. Meghirdetett programját, a történetírás természettudományos értelemben vett egzakt diszciplínává alakítását azonban távolról sem érte el.

Részben a történetírás második világháború utáni megújítási kísérleteinek korlátozott sikere, részben más, általánosabb okok miatt a 20. század utolsó két évtizedében ismét megerősödtek a történetírás elkerülhetetlenül szubjektív, tehát tudománytalan jellegét hangoztató nézetek. A két világháború közötti „szkeptikusok” nézeteinek egyik legismertebb újrafogalmazója és egyben továbbvivője az amerikai Hayden White. 1973-as *Metahistory* című munkájában és újabb tanulmányaiban White nem kevesebbet állít, mint hogy saját értékvilágának a premisszáiból kiindulva a történész maga dönti el, hogy milyen jelentéssel ruhazza fel a múltat. Vagyis az interpretációs lehetőségek száma többszörös. Ugyanaz a múltbéli esemény többféle megközelítésben elmondható.

Az 1970-es évek elején hasonló, sőt talán még szkeptikusabb ismeretelméleti álláspontot fejtett ki a magának ókortörténésznek nevet szerzett francia Paul Veyne. A történeti ismeret, amelyben hiszünk, és amelyet igazságként próbálunk bemutatni – írja például a *Comment on écrit l'histoire*, vagyis *Hogyan írjuk a történelmet?* című, 1971-es munkájában –, nem több mint egy vélemény, az alkotó, illetve az alkotó által képviselt társadalmi csoport képzetének terméke, amelyet mindenki a saját értékvilágának és ízlésének megfelelően értelmez.

White és Veyne ismeretelméleti szkepticizmusához közeli álláspontot képviselnek azok a Ferdinand de Saussure strukturalista nyelvelméletéből kiinduló és általában posztstrukturalistának nevezett francia nyelvelméleti teoretikusok és filozófusok – Roland Barthes, Jacques Derrida és mások –, akik szerint a szövegek – szinte már teljesen elszakadva a valóságtól – mintegy maguk írják magukat a saját logikájuk és koruk elvárásai szerint. Következésképp semmi különbség nincs igazság és fikció között, a múlt bármely interpretációja egy történetileg adott „diszkurzív térben” (Foucault) jelenik meg, amely viszont természetétől fogva időről időre maga is változik. Valóságnak, illetve igaznak tehát mindig az tekinthető, amit egy adott kor diszkurzusa annak tart.

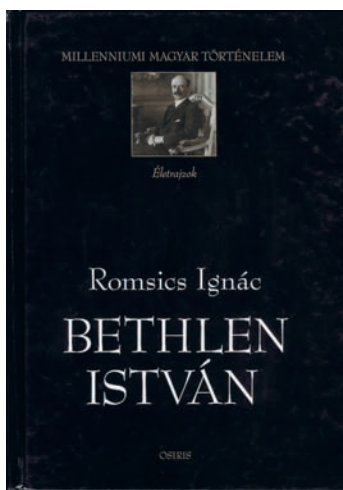
Az ismeretelméleti szkepticizmust ismeretelméleti nihilizmussá fejlesztő ún. **posztmodern történetírás** elméleti álláspontját legegységelműbben a holland Frank Ankersmit fejtette ki az elmúlt két-három évtizedben. Felújítva a történetírást a szépirodalommal egylényegűnek tartó iskola *ars poetica*-ját, amellet érvelt, hogy a történetírás ugyanúgy esztétikai jellegű tevékenység, mint a különböző művészetek, s ahogy egy kép, egy festmény nem képes visszaadni a valóságot, csak annak illúzióját, éppen úgy képtelen a történetírás is a múlt valóságának a megragadására és ábrázolására. A régi típusú „tudományos” történész – világította meg felfogását egy hasonlattal – mindig az okokat keresi és a lényeket akarja feltárni, s ezért még

Geschichte und Gesellschaft:

1975-ben indult nyugatnémet történeti folyóirat. A francia *Annales*-hoz és a brit *Past and Present*-hez hasonlóan nagy szerepet játszott a német történetírás „társadalomtudományosításában” és az interdiszciplinaritás érvényesítésében. A folyóirat szellemi háttere a bielefeldi egyetemen 1970-ben alapított Interdiszciplináris Kutatások Központja, amelynek első vezetője Hans-Ulrich Wehler (1931–), egyik főmunkatársa pedig Jürgen Kocka (1941–) volt.

Posztmodern történetírás:

a 20. század utolsó harmadában kialakult eklektikus irányzat. Elméleti alapjai, melyek lényege a valóság és a nyelv viszonyának újradefiniálása (nyelvi fordulat), elsősorban Jacques Derrida (1930–), Michel Foucault (1926–1984) és Hayden White (1928–) írásaiban találhatók meg. A posztmodern történészek nem hisznek a múlt pontos megismerhetőségében, elvetik a felvilágosodás hagyományát követő modernista történészek lényegkereső tevékenységét (esszencializmus), szintézisek írása helyett a részletek és a mikrotörténeti szituációk iránt érdeklődnek, kijelentéseik szövegszerű alátámasztására nem vagy kevésbé törekszenek, s kollégáik és saját tevékenységükre nem vagy nemcsak tudományos, hanem esztétikai és/vagy morális teljesítményként is tekintenek.

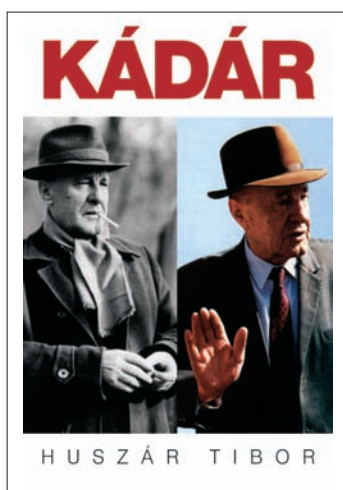

akkor is a fa törzse és gyökerei érdeklik, ha éppen a leveleit vizsgálja. A posztmodern kutató viszont eredetüktől függetlenül tanulmányozza az őszi szél által szertesodort leveleket, s ha még ezen túl is érdekli valami, akkor az nem a levelek régi helye valamelyik fán, hanem egymáshoz való pillanatnyi viszonyuk.

Mi tehát az igazság ebben a történetírás és a történelmi tudás szempontjából alapvető ügyben? – tehető fel a kérdés e rövid historiográfiai áttekintés után. Azt hiszem, nincs egyetlen és kizárólagos érvényű igazság. A különböző vélemények közül végeredményben mindenkinek magának kell kiválasztani a hitének, a világnézetének és az erkölcsének megfelelő álláspontot, s számára az lehet az igazság. Ezért azt, amit az alábbiakban hallani fognak, ne mint abszolút igazságot, hanem mint egy igaznak gondolt véleményt kezeljék.

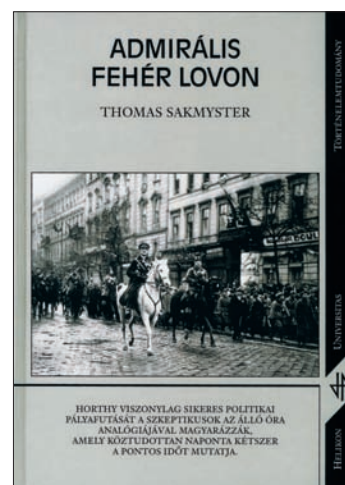
Több mint negyedszázados kutatói múlttal a hátam mögött én ma úgy gondolom, de tulajdonképpen már az 1980-as évek végén is így gondoltam – s Bethlen Istvánnal foglalkozó könyvem előszavában ezt le is írtam –, hogy abszolút mértékben objektív történetírás elképzelhetetlen. Ilyen nem volt, nincs és soha nem is lesz. Ha az adatok összegyűjtésének és leírásuknak a fázisában – amely a történész munkájának első szakasza – még el is érhető az objektivitás bizonyos szintje – ámbár különböző érveléssel sokan még ennek a lehetőségét is tagadják –, az adatok értelmezésének, elbeszéléssé rendezésének és az elbeszéltek értékelésének a fázisaiban, amelyeket valamennyire is igényes történész nyilvánvalóan nem kerülhet meg, elkerülhetetlenül megjelenik a történész szubjektuma. Mi, történészek határozzuk meg, hogy a múlt végtelen számú eseményéből melyeket emeljük ki és avatjuk történelmi ténnyé, s ezeket a tényeket mi állítjuk idő- vagy oksági sorrendbe. Az, ahogyan az adatokat összefűzzük és a hiányzó láncszemeket fantáziánk segítségével elképzeljük, inkább hasonlít a regényíró, mint a természettudós munkájára. Még kevésbé tudunk szabadulni szubjektumunktól az absztrahálás és a szintetizálás, majd a minősítés és az értékelés fázisaiban. Ideáljaink, erkölcsi meggyőződéseink, esztétikai ízlésünk és politikai nézeteink elkerülhetetlenül különböznek. Egy materialista vagy idealista, liberális vagy konzervatív, szocialista vagy nacionalista történész óhatatlanul más-más képet fest a múltról. Ezért születnek különböző korokban, sőt egy-egy korszakon belül is egészen különböző Hitler- vagy éppen Kossuth-, Horthy- és Kádár-portrék, és – ennek logikus következményeként – ezért nincs sem az emberiségnek, sem egy kultúrának, sem egy nemzetnek, sőt gyakran még egy családnak sem azonos történelmi tudata, s ezért lehet oly gyakran hallani a történelmi tudat zavarairól. Ezért azt gondolom, hogy a történész akkor jár el helyesen, ha minél pontosabban közli olvasójával saját nézőpontját. Erre különösen az ideologikusan telített témák – például a közelmúlt kontroverz történelmi személyiségeinek az életrajza – esetén lehet szükség.

A történész alkotói szabadsága – és a historikust véleményem szerint éppen ez különbözteti meg a regényírótól – mindazonáltal nem korlátlan. Egy történész – szemben a regényíróval – sohasem teheti meg, hogy önkényesen kitalál eseményeket vagy fiktív párbeszédet ad hősének a szájába. A mások és maga által feltárt fontos és jelentős adatok közül

ugyanakkor egyetlenegy sem hallgathat el. Követelmény az is, hogy állításait meg kell kísérelnie szövegszerűen alátámasztani, s ezáltal olvasói számára is hitelessé, elfogadhatóvá tenni. A jelenségeket tehát lehet láttatni különböző nézőpontból, de egyáltalán nem lehet őket tetszés szerinti jelentéssel felruházni.

Másrészt abból a tényből, hogy egyetlen értelmezés sem teljesen objektív, még nem következik, hogy minden értelmezés egyenrangú. Az értelmezések száma elvileg végtelen, ám értékük különböző. A mesterségét szakértelemmel végző és a források tömegét áttanulmányozó történész meggyőző erejű értelmezése nyilvánvalóan más minőséget képvisel, mint a szubjektivitást tudatosan vállaló memoáráróé vagy a múltra vonatkozó ismereteinktől elszakadó, a jelenségek sokféleségével és összetettségével nem törődő, ám magát ugyanakkor megkérdőjelezhetetlennek tartó mitikus és gyakran közvetlen politikai célokat szolgáló propagandairodalom. A szakszerű és a propagandacéloktól vezérelt interpretációk közötti különbségek nagyon jól szemléltethetők a Horthy Miklósról régebben és újabban megjelent biográfiákkal. A rendszerváltás előtti munkák, amelyek a leleplezés szándékával születtek, Horthy tetteit úgy válogatták, súlyozták és értékelték, hogy ezek alapján egy hangsúlyozottan negatív kép tárult az olvasó elé (Gárdos Miklós, Vas Zoltán stb.). Az elmúlt tíz évben megjelent két új Horthy-életrajz – Gosztonyi Péteré és Bencsik Gáboré – ezzel szemben apologetikus jellegű. Vagyis Horthy negatív módon értékelhető vagy problematikus tetteit mentegetik vagy átsiklanak fölöttük. Pozitívan értékelhető tetteit viszont erőteljesen hangsúlyozzák. Politikai-ideológiai szempontból tehát nyilvánvalóan két markánsan különböző interpretációs iránnyal állunk szemben. Szakmai-módszertani szempontból azonban nincs különbség közöttük. Alapvetően egyik sem feltárni, megérteni és megértetni akarja hőséne tetteit és tetteinek mozgatórugóit, hanem egysíkúan megítélni, és ezt az ítéletet az olvasóra ráerőszakolni – vagyis indoktrinálni. Ezzel szemben áll az a szakmai megközelítés, amely Horthy kormányzói tevékenységét jellemzően sem elítélni, sem felmenteni nem akarja, hanem alapvetően mint megértendő és megmagyarázandó problémát fogja föl, s magyarázataival nem manipulálni, hanem mindenekelőtt gondolkodtatni szeretné olvasóit. Szerencsére ilyen Horthy-életrajzunk is van; szerzője Thomas Sakmyster amerikai történész (*Admirális fehér lovon*, 2001).

A történetírás és a történelmi tudás haszna, értelme

Az utolsó kérdés, amellyel a történelem legfontosabb jellegzetességeiről szólva röviden még beszélni szeretnék, az a történetírás és a történelmi tudás haszna, értelme. Miért írunk és miért olvasunk a múltról? Ahogy az eddig feltett kérdésekre, úgy erre sem lehet egytényezős választ adni. A tagadhatatlan érdeklődésnek ugyanis nyilvánvalóan több oka van. Az egyik leg-

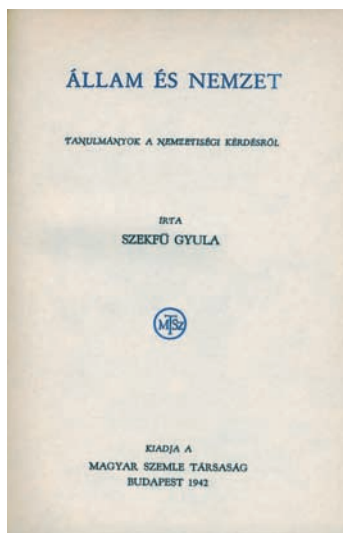

Szekfű Gyula
(1883–1955)

kézenfekvőbb: a kíváncsiság. Az emberek érdeklődnek saját családjuk és tágabb közösségeik múltja iránt. Tudni akarják, hogy honnan jöttek. 1991-ben, amikor fél évig a washingtoni *National Archives* mikrofilmtárában kutattam – ez egy egész, hatalmas emeleti szint több száz mikrofilmolvasóval –, igyekeznem kellett mindig a nyitásra megjelenni. Egyébként fennállt a veszélye, hogy az ország minden részéből érkező nagypapák és nagymamák miatt – akik a 100–150 évvel korábban kikötött hajók utaslistái alapján próbálták dokumentálni a magukkal hozott unokáknak, hogy kik is ők, és honnan is jöttek valójában – nem lesz helyem és készülékem.

A történetírás iránti érdeklődés másik ősi oka: az emberek igénye a szórakozásra. A középkori annalesek, krónikák és geszták a felsőbb körök olvasmányai voltak, s a velük szemben támasztott egyik fontos követelmény esztétikai jellegű volt. Napjaink társadalomtudományosított történetírásának képessége esztétikai örömök nyújtására – eufemisztikusan szólva – természetesen jóval mérsékeltebb. A régi hagyományokat követő és emellett szépírói kvalitásokkal is rendelkező történészek száma azonban ma sem csekély, s irodalmias történeti munkáik magas példányszáma alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy az olvasói igény irántuk továbbra is igen jelentős. S attól, hogy egy történeti munka igényesen van megírva, egyáltalán nem biztos, hogy a meggyőző ereje kisebb, mint azé, amely táblázatokkal és logaritmusokkal van telezsúfolva. Sőt. Bizonyosan mindenkinek került már a kezébe olyan húsz-harminc oldalas, jegyzetek nélküli és irodalmias jellegű, ám történelmi témájú esszé, amelynek az elolvasásával nemcsak többet, illetve lényegesebbet tudott meg annál, mint ami az ugyanabban a témakörben rendelkezésre álló több száz oldalas szakmonográfiákból megtudható, hanem a veretes nyelvezet és az igényes stílus még gyönyörködtette is. Azoknak, akik még nem találkoztak ezzel az élménnyel, Kemény Zsigmond, Szekfű Gyula, Németh László és Bibó István egyenemely írását ajánlom kedvcsinálónak.

Harmadik tényező: a nevelés, az oktatás, a példaadás. Már Plutarkhosz azzal a céllal fogott hozzá a *Párhuzamos életrajzok* megírásához, hogy tökéletesítse önmagát és olvasóit. G. M. Trevelyan, a nagy Macaulay unoka-öccse 1913-as hitvallásában ugyancsak arról írt, hogy a történelem „igazi értéke” nem „tudományos”, hanem „educational” – vagyis nevelési, oktatási. „Azáltal, hogy a múltról való gondolkodásra készíti őket, a [történetírás] pallérozza az emberek elméjét” – írta. S valóban: vajon melyik iskolázott magyar nem gondol Dugovics Tituszra, ha bátorságra akar példát hozni, s ki nem szégyelli magát, ha a holokausztra gondol? A múlt ismerete megtanít bennünket arra is, hogy a dolgok nem mindig voltak olyanok, sőt valószínűleg sohasem voltak olyanok, mint ma, s ebből következőleg nem is maradnak, hanem előbb vagy utóbb, de meg fognak változni. A múlt tanulmányozása és történelmi tudásunk fejlesztése egészséges székepszisre – *Cogito ergo sum!* – és önálló véleményalkotásra nevel bennünket, s ezáltal megnehezíti, hogy manipuláljanak bennünket, és bármiféle ideológia rabjaivá váljunk. A történetírás, a történeti művek olvasása és a történelem tanítása tehát az állampolgárrá válás iskolája is, illetve – mint a számos magyarra fordított munkája alapján itthon is jól ismert Georges Duby írta –

„gyakorlás, edzés, amely hozzásegít bennünket ahhoz, hogy előnyösebb helyzetből ragadjuk meg a jelent”.

A történelem oktatási-nevelési szerepe szorosan kapcsolódik nemzeti funkciójához. A laza kötődésű származási-vérségi csoportok (etnikumok) integrált kulturális közösséggé, vagyis nemzetté válásában nemcsak a nyelvészetnek és az irodalomnak, hanem a történetírásnak is óriási szerepe volt. Előbbi hozta létre és tartotta karban a standardizált nyelvet, az utóbbi pedig közös történelmi emlékezetet alkotott. A 19. században az állam azért támogatta olyan jelentősen a történeti kutatásokat, és hozott létre történeti tanszékeket Európa szinte minden államában, mert felismerte, hogy a tömegoktatás korában óriási jelentősége van az érdekeivel nem ellentétes, sőt azokat lehetőleg igazoló, alátámasztó történelmi tudásnak. Sajátos, félig tudományos, félig irodalmi jellegénél fogva a történetírás erre a szerepre kiválóan alkalmas volt, s ma is az. Ennek egyik eklatáns bizonyítéka az utóbbi évtizedekben kialakult afrikai fekete történetírás, amely mára legtöbb helyen az oktatás minden szintjéről kiszorította a gyarmati korszak Európa-centrikus és a gyarmatosítók civilizatórikus misszióját hangsúlyozó interpretációs sémáit. De ugyanilyen jól meghatározható társadalmi és politikai céloktól vezérelt ellentörténeteket hozott létre a szocialista munkásmozgalom a 20. században, s hoznak létre napjainkban a feminista és más alternatív mozgalmak is.

Az elmondottakból következik, hogy a múlttal való foglalatosskodás igen jelentős mértékben politikai csatatér is. Bár egyáltalán nem hisszük, hogy a jövő – az elmúlt években gyakran hallhatták ezt – azé, akié a múlt, kétségtelen, hogy a jelen szereplői gyakran történelmi mezbe öltözve és a múlt szereplői mögé bújva vívják meg a jövőre vonatkozó harcaikat. Ezt hívjuk szimbolikus politizálásnak, amelyet a múlt végletes leegyszerűsítése, a tények önkényes kezelése, érzelmi túlfűtöttség és időtlenített moralizálás jellemez. Amikor például azt halljuk, hogy két Magyarország van: Szent Istváné és Kun Béláé, akkor egy ilyen történelmi metaforába bújtatott, végletesen leegyszerűsített szimbolikus politizálás tanúi vagyunk.

Sokan úgy tartják, hogy a szakszerűtlen, propagandisztikus, manipulatív vagy egyszerűen csak dilettáns múltértelmezésekkel a történésznek semmi dolga sincs. Én nem osztom ezt a véleményt. Éppen ellenkezőleg: úgy gondolom, hogy a történész fontos társadalmi feladata az ideológiailag durván meghatározott, a múlt ismert és igaznak elfogadott tényeitől eltávolodó, manipulatív és propagandisztikus célzatú értelmezések hiteltelenítése – még ha az abszolút objektív igazság nem is tárható fel. Saját kaptafámnál maradva: ha a Horthy-korszakról azt olvasom, hogy fasizmus volt, ugyanúgy hallatni kell a hangom, mint ha valaki azt mondja, hogy demokrácia volt. Ugyanis egyik állítás sem igazolható, s ez a történetírás rendelkezésre álló eszköztárával minden további nélkül be is bizonyítható. És ugyanezt kell tennünk akkor is, amikor a sumer–magyar rokonságról, a holokauszt tagadásáról vagy más hasonló fantazmagóriákról hallunk. Azok, akik eleve hisznek valamilyen végletesen szubjektív olvasat, egy legenda, egy mítosz vagy akár tudatos ferdítés kizárólagos magyarázó erejében, természetesen könnyen félresöpörhetik a szakmáját körültekintően művelő és ezért

Németh László
(1901–1975)

Bibó István (1911–1979)

árnyaltan és megfontoltan fogalmazó történész érveit. A múlt tanulságai alapján és a nagy elődök példáját követve mégis ezt kell tennünk. Az utódok majd megítélnék bennünket, ahogyan mi is mérlegeljük az előttünk járók teljesítményét.

Mi is tehát a történelem? – tehetjük föl befejezésként is a kérdést. Az élet tanítómestere? Igen, feltétlenül. A múlt tudománya? Igen, ámbar mindig a jelenből és a jelen egy meghatározott perspektívájából nézve. Irodalom? Nem, de sokszor nagyon hasonlít rá, és gyakran előnyére. Vannak törvényei? Nincsenek, de vannak valószínűsíthető törvényszerűségei és megállapítható trendjei. Közmegegyezésen nyugvó hazugságok tárháza? Nem, de időről időre akadnak, akik megpróbálják azzá tenni. A történelem tehát mi vagyunk, pontosabban az, ami a múltunkról bennünk él, amit arról tudunk vagy tudni vélünk.

Ajánlott irodalom

- Barracough, Geoffrey*: Tendances actuelles de l'histoire. Paris, 1980.
- Bloch, Marc*: A történész mestersége: Történetelméleti írások. Bp.: Osiris, 1996.
- Bourdé, Guy – Martin, Heré*: Les écoles historiques. Nouvelle édition. Paris, 1997.
- Bultmann, Rudolf*: Történelem és eszkatológia. Bp.: Atlantisz, 1994.
- Burns, Robert M. – Raymnet-Pickard, Hugh* (ed.): Philosophies of History from Enlightenment to Postmodernity. Oxford, Malden, 2000.
- Carr, E. H.*: Mi a történelem? Bp.: Osiris, 1995.
- Collingwood, R. G.*: A történelem eszméje. Bp.: Gondolat, 1987.
- Cornelißen, Christoph* (ed.): Geschichtswissenschaften: Eine Einführung. Frankfurt, 2000.
- Csejtei Dezső* (szerk.): Ész, élet, egzisztencia. IV. Történet-filozófia I. Szeged: Társstud. Kör, 1994.
- Duby, Georges – Lardreau, Guy*: Párbeszéd a történelemről. Bp.: Akadémiai K., 1993.
- Evans, R. I.*: In defence of history. London, 1997.
- Galtung, Johan – Inayatullah, Sohail* (eds.): Macrohistory and Macrohistorians: Perspectives on Individual, Social, and Civilizational Change. Wetport, 1997.
- Gardiner, Juliet* (ed.): What is history today...? MacMillan, 1988.
- Gyáni Gábor*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp.: Napvilág, 2000.
- Heller Ágnes*: A történelem elmélete. Bp.: Stílus, 2001.
- Iggers, G. G.*: Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hannover – London, 1997.
- Marwick, Arthur*: The New Nature of History: Knowledge, Evidence, Language. London, 2001.
- Meyerhoff, Hans* (ed.): The Philosophy of History in Our Time. Doubleday, 1959.
- Noiriel, Gérard*: A történetírás „válsága”: Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig. Bp.: Napvilág, 2001.
- Revel, Jacques – Hunt, Lynn* (ed.): Histories: French Constructions of the Past. New York, 1995.
- Stern, Fritz* (ed.): The Varieties of History: From Voltaire to the Present. London, 1956.
- Tosh, John* (ed.): Historians on History. Harlow, 2000.
- Tosh, John*: The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History. London – New York, 1991.

